

PRESELJENJE STANOVNIŠTVA IZ ZONE RUDARSKIH AKTIVNOSTI – PRIMER NASELJA KRIVELJ

Marko Petrović¹, Lidija Tošović², Aleksa Krčum³

Apstrakt: Širenje rudarskog basena neizostavno uslovljava veliku transformaciju prostora, što dovodi do značajnih promena kako u prirodnom okruženju, tako i u društveno-ekonomskoj sferi života stanovništva. Borski rudnik, osnovan 1904. godine, predstavlja sinonim za proizvodnju bakra u Srbiji i Evropi već punih 120 godina. Površinska eksploatacija bakra odvija se u rudnicima Veliki Krivelj i Cerovo. Površinski kop Velikog Krivelja otvoren je 1983. godine, smešten je na području katastarske opštine Krivelj i obuhvata površinski kop i postrojenje za flotaciju bakarnih ruda. U proteklom periodu, širenje kopa izazvalo je brojne promene unutar naselja. U fokusu ovog rada je rudarsko naselje Krivelj koje se nalazi 10 km severno od Grada Bora. Krivelj se već decenijama suočava se sa brojnim izazovima koji su direktna posledica širenja tadašnjeg Rudarsko-topioničarskog basena Bor, odnosno sadašnje kompanije „Serbia Zijin Copper.“ Od 1970. godine postoje planovi za preseljenje stanovništva, pretežno iz delova naselja direktno ugroženih rudarskim aktivnostima. Iako je plansko raseljavanje delimično sprovedeno u različitim fazama, ideja o potpunom preseljenju naselja nije napuštena. Kop Veliki Krivelj, koji je u vlasništvu kineske kompanije „Ziđin“, nastavlja sa širenjem prema naselju Krivelj, što suočava stanovništvo sa mnogim poteškoćama, kako u pogledu stanovanja, tako i u kontekstu zdravlja. U radu je dat pregled procesa preseljenja stanovništva, te osnovni principi, modaliteti i obim samog procesa. Cilj istraživanja je detaljno sagledavanje uticaja površinskog kopa Veliki Krivelj na prethodno i recentno izmeštanje naselja Krivelj, kao i uticaj kopa na životnu sredinu naselja i okolnih područja. Dalekosežni cilj jeste razumevanje savremenih društveno-geografskih promena, kao i pritisaka i izazova sa kojim se stanovništvo ovog naselja suočava.

Ključne reči: preseljenje stanovništva, rudarske aktivnosti, naselje Krivelj, eksploatacija bakra, društveno-geografske promene

POPULATION RELOCATION FROM MINING ACTIVITY ZONE: A CASE STUDY OF THE KRIVELJ SETTLEMENT

Abstract: The expansion of the mining basin inevitably leads to a significant transformation of the area, resulting in substantial changes in both the natural environment and the socio-economic sphere of the population's life. The Bor mine, established in 1904, has been synonymous with copper production in Serbia and Europe for 120 years. Surface copper mining takes place in the Veliki Krivelj and Cerovo mines. The Veliki Krivelj surface mine

¹ Student doktorskih studija, Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, petrovic.marko95@gmail.com, ORCID: 0009-0008-3686-6283

² Student doktorskih studija, Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, suklidija@gmail.com, ORCID: 0009-0002-8507-0632

³ Student master studija, Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, krcuma@gmail.com, ORCID: 0009-0004-6696-1207

opened in 1983 in the cadastral municipality of Krivelj, encompassing the open-pit mine and the copper ore flotation plant. Over the years, the expansion of the mine has caused numerous changes within the settlement. This article focuses on Krivelj, the mining settlement 10 km north of Bor. Krivelj has been facing various challenges for decades, directly resulting from expanding the former Bor Mining and Smelting Basin, now known as the "Serbia Zijin Copper" company. Since 1970, relocation plans have existed, primarily targeting parts of the settlement directly affected by mining activities. Although planned relocation has been partially implemented in different phases, the idea of complete resettlement has not been abandoned. The Veliki Krivelj mine, owned by the Chinese company Zijin, continues to expand towards the Krivelj settlement, subjecting the population to numerous difficulties in terms of housing and health. This study provides an overview of the population relocation process, including the underlying principles, modalities, and scope of the process itself. The research aims to comprehensively examine the impact of the Veliki Krivelj mine on the past and recent displacement of the Krivelj settlement, as well as its effects on the environment of the settlement and surrounding areas. The overarching goal is to understand the contemporary socio-geographical changes, as well as the pressures and challenges faced by the population of this settlement.

Keywords: population resettlement, mining activities, Krivelj settlement, copper mining, socio-geographical changes.

UVODNA RAZMATRANJA

Rudarska industrija neretko je u tesnoj vezi sa odlukama koje imaju dalekosežne društvene posledice. Jedna od najizazovnijih predstavlja preseljavanje stanovništva, odnosno izmeštanje naselja. Praksa preseljavanja sprovodila se kako u razvijenim, tako i u zemljama u razvoju. Brojni rudnici u Nemačkoj, Poljskoj, Indiji, SAD, Zimbabveu i drugim državama uslovili su proces izmeštanja čitavih naselja. U Indiji, zbog rudarskih aktivnosti je raseljeno čak 2,5 miliona stanovnika u periodu između 1950. i 1990. godine (Downing, 2002). Razvoj tehnologije transformisao je rudnike u velika industrijska postrojenja. Globalne kompanije koje eksploatišu površinske kopove širom sveta retko obraćaju pažnju na lokalne zajednice a zbog internacionalizacije kapitala i učešća transnacionalnih korporacija u eksploataciji, teško je utvrditi ko je zapravo odgovoran za društvene probleme koje rudarstvo stvara. Kada zapadnjačke i kineske kompanije eksploatišu rudnike u zemljama u razvoju, njihove prakse prema životnoj sredini i društvu su ponekad diskutabilne (Terminski, 2013).

Tragovi rudarskih aktivnosti na ovom prostoru datiraju još iz antičkog doba. Grad Bor je nastao prostornim širenjem sela u istočnoj Srbiji i razvijao se zahvaljujući obližnjim rudnim bogatstvima - pre svega bakra i plemenitih metala. U geološko-morfološkoj strukturi ovog prostora ističe se Veliki timočki andezitski masiv, koji predstavlja područje nekada najveće vulkanske aktivnosti na teritoriji cele Srbije. Andezitski masiv predstavlja osnovu eksploatacije obojenih metala, pre svega bakra. Borski rudnici se odlikuju polimetaličnošću, pa pored bakra postoje zalihe još 17 metala: zlato, srebro, platina, aluminijum, volfram, olovo, cink i dr. Trenutne rezerve procenjuju se na oko 8 miliona tona bakra (Pavlović, 2018).

Upravo su pomenuta rudna bogatstva glavni razlog zašto se ovo područje već decenijama nalazi u žiži interesovanja kako naučno-stručne javnosti, tako i vlasti i stranih investitora. Ovaj rad nastoji da rasvetli fenomen uzrokovan intenzivnom eksploatacijom ruda, a ogleda se u procesu trajnog preseljenja stanovništva borskog sela Krivelj. Prvi nagoveštaji o takvom preseljenju vuku korene još od tridesetih godina prošlog veka. Takvi trendovi se nastavljaju i u savremenom dobu kada aktuelni suvlasnik nekadašnjeg rudarsko-topioničarskog basena Bor, kompanija Serbia Zijin Copper najavljuje prostornu ekspanziju postojećih kopova. Ovakve aktivnosti negativno su uticale na fizionomiju naselja. U daljim redovima biće predloženo na koje načine se manifestovao negativan uticaj

rudarskih aktivnosti na prostoru KO Krivelj. Kao rezultat, plan preseljenja naselja nameće se kao neminovno rešenje. Za potrebe ovog istraživanja sprovedena je opsežna desktop analiza i konsultovani su sledeći dokumenti: prostorni plan opštine Bor (2014), studija o proceni uticaja na životnu sredinu projekta proširenje flotacijskog jalovišta Veliki Krivelj na nulto polje (2018), digitalni zavičaj sela Krivelj narodne biblioteke Grada Bora (2022), publikacije Dragana Stojmenovića, višeg diplomiranog bibliotekara narodne biblioteke Grada Bora (2024), plan detaljne regulacije za formiranje stambenih naselja na potesu „Trujanov potok“ – elaborat – konceptualni materijal za rani javni uvid (2023) i drugi.

ZAČECI NARUŠAVANJA RAVNOTEŽE U GEOPROSTORU NASELJA KRIVELJ

Francusko društvo Borskih rudnika osnovano je 1904. godine. Tada ono započinje organizovanu eksploataciju i preradu rude bakra. Rudarska aktivnost dovodi do intenziviranja procesa industrijalizacije i naseljavanja radnika koji formiraju prvo naselje u blizini pogona, poznato kao Rudarska kolonija (Stojčić & Stojmenović, 2024). Površinska eksploatacija bakra odvija se u rudnicima Veliki Krivelj i Cerovo. Površinski kop Velikog Krivelja otvoren je 1983. godine, smešten je na području KO Krivelj i obuhvata kop i postrojenje za flotaciju bakarnih ruda. U neposrednoj blizini naselja Krivelj nalazi se i Kriveljeski kamenolom, koji je zvanično počeo sa radom davne 1912. godine (Stojmenović, 2024). Otvaranjem Borskih rudnika započeto je organizovano rudarenje, a potom i razvoj industrije metalurške pripreme i prerade rude koja će potpuno izmeniti način života i privređivanja, ali i preoblikovati socio-kulturni milje ovog prostora. Proces industrijalizacije uslovio je promene u strukturi privrede, i usmerenje velikog dela stanovništva ka poslovima izgradnje puteva i industrijske infrastrukture neophodne za razvoj rudarstva i metalurgije. Tradicionalne delatnosti, poput zemljoradnje i stočarstva su u velikoj meri napuštene. Rudarska kompanija zapošljavala je stanovništvo borske opštine i prvih nekoliko decenija rada Bor i okolina uživali su značajan privredni rast (Stojmenović, 2024).

Međutim, već tridesetih godina prošlog veka stanovništvo sela Krivelj se susrelo sa negativnim uticajima koji nastaju prilikom rudarskih aktivnosti. Intenzivno zagađenje vazduha, vode i zemljišta bilo je pogubno po poljoprivrednu proizvodnju, i rezultovalo niskim prinosima. Stanovništvo Krivelja i obližnjih sela Oštrelja i Slatine već tada je organizovalo prvi protest i tražilo novčanu odštetu od kompanije kako bi nadoknadilo nanetu štetu. Demonstracije su eskalirale u nekoliko navrata, kada su veće grupe stanovništva blokirale rad rudarskih postrojenja. Njihovi zahtevi upućeni kompaniji su bili sledeći: hemijska kondenzacija dima, retroaktivna novčana nadoknada za štetu nanetu od 1930. i obavezivanje uprave rudnika da odgovori zahtevima u roku od 4 dana. Ovakvi protesti imali su i tragične posledice, kada je policija nakon sukoba sa naoružanim lokalnim stanovništvom usmrtila jednu i ranila nekoliko osoba. Tom prilikom, preko 50 lica je uhapšeno. Mnogi mediji su izveštavali o izazovima i nedaćama sa kojim se lokalno stanovništvo susretalo kroz vreme. Neki od naslova koji verno opisuju stanje u selu Krivelj tokom ovih pobuna jesu: *„Otrovni gasovi iz Borskog rudnika uništili plodna polja i zatrovali vode“* (Politika, 1935), *„Otrovni dim i voda iz Borskog rudnika uništavaju na trideset kilometara unaokolo plodne njive, pašnjake, voće i svu imovinu nekada bogatih seljaka“* (Politika, 1939, jul 5.) i *„Nekada rodne njive u Boru postale su pustoš a vredni ratari po nuždi rudari“* (Politika, 1939 jul 3.). Novinski izveštaji iz ovog perioda sadržali su i intervju sa stanovništvom, koje se nije libilo da progovori o svim teškoćama kojima je izloženo.

Na osnovu kratkog istorijskog osvrta na rudarsku aktivnosti u borskom kraju, jasno je da se lokalno stanovništvo od početka suočava sa negativnim posledicama rudarske aktivnosti koja ne počiva na temeljima održivosti i odgovornosti prema zajednici. Poražavajuća je činjenica da se danas, gotovo vek kasnije, nije mnogo toga promenilo. Umesto da se sela prostorno i populaciono šire, proširili su se površinski kopovi Veliki Krivelj i Cerovo, koji se

sada nalaze tik do domova stanovništva. Širenje kopova postepeno je „kidalo“ deo po deo sela, što je dovelo do eksproprijacije zemljišta i preseljenja pojedinih domaćinstava. Danas nešto više od 700 stanovnika čeka odluku o preseljenju. Kada, gde i kako, samo su neka od pitanja na koja nemaju odgovor. Nažalost, sve navedeno ukazuje da će doći do iščezavanja sela Krivelj na uštrb rudarstva, koje je pod većinskom upravom stranog kapitala.

PROSTORNI ASPEKTI PRESELJENJA STANOVNIŠTVA NASELJA KRIVELJ IZ ZONE RUDARSKIH AKTIVNOSTI

Krivelj je rudarsko (ranije stočarsko) seosko naselje razbijenog tipa, smešteno na dolinskim stranama izvorišta i gornjih tokova Kriveljske reke. Naselje se razvilo na udaljenosti od 10 km severno od gradskog jezgra Bora, u neposrednoj blizini Velikog Krša i Stola. Pretpostavlja se da je naziv dobio po uzvišenju iznad sela koji se naziva Kriveljski kamen. Etnički sastav čini srpsko i vlaško stanovništvo (Stamenković, 2001). U pogledu populacione dinamike, Krivelj se ne razlikuje mnogo u odnosu na druga sela istočne Srbije. Najveći broj stanovnika, 3137, je zabeležen 1971. godine, što se može povezati sa istraživanjem kopa Veliki Krivelj (Republički zavod za statistiku, 2014). Međutim, od 1981. godine broj stanovnika konstantno opada. Danas, prema poslednjem popisu iz 2022. godine Krivelj ima 754 stanovnika (Republički zavod za statistiku, 2023).

Na otvaranju rudnika i flotacije Veliki Krivelj saopšteno je da su u tom trenutku rezerve ruda utvrđene na 700 miliona tona rude bakra, zlata, srebra, platine, nikla i paladijuma. Rudnik i flotacija su u tom trenutku zapošljavali oko 600 radnika. Kako su se površinski kopovi širili, a obim proizvodnje povećavao, još sedamdesetih godina prošlog veka ideja o preseljavanju stanovništva se nametnula kao potencijalno rešenje. Vremenom se stanovništvo suočavalo sa brojnim svakodnevnim izazovima kao što su zagađenost vode iz bunara i reke, pucanje zidova usled miniranja, odroni, nezaštićeni električni vodovi, uzurpirano zemljište zagađeno muljem sa jalovišta, prinude prilikom potpisivanja rešenja o otkupu zemlje, niske cene otkupa, prašina, buka, oštećeni putevi, oboljevanje stoke i slično (Stojmenović, 2024). U inicijalnoj fazi, RTB je ponudio preseljenje domaćinstava na teritoriji KO Krivelj kao jedino rešenje, što su meštani odbili. U početku, iseljavala su se domaćinstva koja su bila smeštena tik uz kop, uz novčanu naknadu koja je uglavnom bila niža nego što je prvobitno dogovoreno. Selili su se u Bor i okolna sela. Otvaranjem novog rudnika Cerovo, 1991. godine, u blizini zaseoka Mali Krivelj, ponovo se postavlja pitanje preseljavanja stanovništva, s obzirom na položaj sela tačno između dva rudnika. Devedesetih godina započeta je realizacija projekta kolektivnog preseljavanja ugroženih domaćinstava u novo naselje - Banjicu. Priliv stanovništva u ovo naselje trajao je do 2005. godine. U tabeli 1 i 2 predstavljeno je dotadašnje stanje preseljavanja stanovništva prema evidencijama stručnih službi RTB-a u periodu od 1980. do 2014. godine, kada je objavljen aktuelni prostorni plan opštine Bor. U pomenutom prostornom planu, navodi se da je do 2014. godine započeto, odnosno završeno preseljavanje ukupno 133 domaćinstva (Prostorni plan opštine Bor, 2014).

Tabela 1. Broj iseljenih domaćinstava prema zoni uticaja

Zone iz kojih se sele	Broj domaćinstava
Sanitarna zona flotacijskog jalovišta „Veliki Krivelj“	48
Sanitarna zona površinskog kopa „Cerovo“	23
Sanitarna zona površinskog kopa „Veliki Krivelj“	51
Zona klizišta starog površinskog kopa „Bor“	10
Zona uticaja površinskog kopa „Zagrađe“	1
Ukupno	133

Izvor: (Prostorni plan opštine Bor, 2014).

Tabela 2. Način preseljenja i lokacija

Način i/ili lokacija	Broj domaćinstava
novčana nadoknada	35
nije se izjasnio za lokaciju	12
traži isplatu u novcu	2
naselje Banjica	41
KO Krivelj	5
KO Šarbanovac - naselje Timok	16
KO Bor	19
drugo	3
Ukupno	133

Izvor: (Prostorni plan opštine Bor, 2014).

Preseljenje domaćinstava definisano je na osnovu odgovarajućih planskih dokumenata i podrazumeva dva osnovna modaliteta. Prvi obuhvata isplatu u novcu za eksproprisanu nepokretnosti (zemljište, okućnica, stambeni i drugi objekti). Drugi modalitet - organizovano preseljenje, detaljno je razrađeno i ponuđeno žiteljima naselja Krivelj i Mali Krivelj devedesetih godina, u jeku širenja rudarskih aktivnosti na okolna područja. Prema broju iseljenih domaćinstava, u odnosu na zonu uticaja prednjači stanovništvo iz sanitarne zone površinskog kopa Veliki Krivelj (51) i sanitarne zone flotacijskog jalovišta Veliki Krivelj (48), kao i površinskog kopa Cerovo (23) (tabela 1). Što se tiče načina i odabira lokacija preseljenja, rezultati su različiti: najveći broj domaćinstava (41) preseljen je u naselje Banjica koje je planski građeno sa ciljem da zbrine ugroženo stanovništvo. Budući da je 35 domaćinstava tražilo novčanu nadoknadu, nije evidentirana destinacija njihovog preseljenja. Stanovništvo se selilo i na teritoriji KO Šarbanovac, u naselju Timok (16) kao i na prostoru KO Bor (19) dok se njih 12 nije izjasnilo kada je reč o destinaciji preseljenja (PPOB, 2014; Privredno društvo za bezbednost na radu, projektovanje i inženjering, 2018). Ovaj projekat preseljenja realizovan je delimično i sa dosta propusta. Ključni propusti su činjenica da nije sačuvana evidencija gde su se domaćinstva kojima su isplaćene novčane naknade naposletku preselila, kao i na koji način je izmešteno stanovništvo rešavalo svoje stambeno pitanje. U toku realizacije projekta nije bio sproveden organizovan i pouzdan monitoring, što je dovelo do brojnih manjkavosti u pogledu uslova života stanovništva i utrošenih sredstava (PPOB, 2014; Privredno društvo za bezbednost na radu, projektovanje i inženjering, 2018).

U maju 2023. godine izrađen je plan detaljne regulacije za formiranje stambenih naselja na potesu „Trujkanov potok“ – elaborat – konceptualni materijal za rani javni uvid koji je izrađen u skladu sa odredbama Odluke o izradi Plana detaljne regulacije za formiranje stambenih naselja na potesu „Trujkanov potok“ Službeni glasnik grada Bora br. 3/23. Navedeni dokument predviđa da je prostor za izgradnju novih naselja definisan u saradnji nadležnih ministarstava, Gradske uprave Bor i Mesne zajednice Krivelj. Utvrđena su dva osnovna modaliteta preseljenja: grupno i samostalno. Za oba modaliteta neophodno je da se obezbede uslovi za plansko i kontrolisano naseljavanje na izabranim lokacijama. Organizacija i uređenje novih naselja biće zasnovani na nasleđenim prostornim, funkcionalnim i socijalnim vrednostima starog naselja i u saradnji i konsultacijama sa predstavnicima domaćinstava koja će biti naseljena; opremanje novog naselja ili dela naselja komunalnom infrastrukturom i javnim službama u zavisnosti od broja preseljenih domaćinstava, a u skladu sa savremenim urbanističkim i tehničkim standardima (Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, 2023).

Lokacije predviđene za izgradnju novih naselja obuhvataju KO Šarbanovac, Zlot IV i Brestovac, približne površine od 19,30 km². Položaj novih naselja obuhvata neravan teren koji je ispresecan strmim jarugama i dolinama reka i potoka u slivu Šarbanovačke reke i manjim delom, Brestovačke reke. Poljoprivredno zemljište zauzima oko 70% ukupne

površine budućih naselja, dok su prema pedološkim karakteristikama najzastupljeniji tip zemljišta smonice. Vegetacija je predstavljena šumom i niskim rastinjem koje je celini prirodna sukcesija žbunaste vegetacije. Na taj način, nova naselja biće bliža gradskom jezgru Bora - na udaljenosti od 3 km. Za preseljavanje stanovništva utvrđene su tri prostorne celine označene pod A, B i V. U elaboratu se navodi da će se formirati naselje od oko 900 novih građevinskih parcela za seoski tip stanovanja od 20 do 30 ari po parceli (IAUS, 2023).

- Naselje "A" nalazi se uz drumsku saobraćajnicu Selište - Bor. Planira se izgradnja od 250 do 300 novih građevinskih parcela. Takođe, predviđena je izgradnja društvenog centra, etno parka, groblja, poslovne zone, infrastrukturnih sistema i zaštitnog zelenila.
- Naselje "B" smešteno je uz "novi zlotski put" (Zlot - Brestovac). Planira se formiranje od 300 do 350 novih građevinskih parcela. Zbog prirodnih ograničenja i postojeće stambene infrastrukture, naselje će biti razučeno. Planirana je izgradnja objekata kao što su društveni centar, etno park, groblje, infrastrukturni sistemi, rekreativni prostori i zaštitno zelenilo.
- Naselje "V" takođe se nalazi uz "novi zlotski put" i prostire se na površini od oko 160 hektara. Planirana je izgradnja od 300 do 350 novih građevinskih parcela. Zbog povoljnih morfoloških karakteristika terena, naselje će imati kompaktnu strukturu. Predviđeni su društveni centar, etno park, groblje, sportski i rekreativni prostori, infrastrukturni sistemi i zaštitno zelenilo. Na kontaktu sa ovim lokacijama nalaze se delovi postojećih naselja sa preko 100 porodičnih kuća ili pomoćnih objekata (IAUS, 2023).

UMESTO ZAKLJUČKA

Sam proces preseljavanja stanovništva iz zone rudarskih aktivnosti predstavlja osetljivu temu. Rastrzani između interesa kompanije Židin, nesigurni u nadležnost borske opštine i u rešenja koja nudi resorno ministarstvo, stanovnici Krivelja se sa izazovima bore na razne načine. Nekolicina učešćima na javnim forumima, slanjem dopisa i apela pokušava da dopre do donosilaca odluka i da im ne dozvoli da zanemare perspektivu lokalnog stanovništva prilikom planiranja i sprovođenja procesa preseljenja. Drugi pak, danonoćno blokiraju put prema rudniku kako bi skrenuli pažnju kineske kompanije, ministarstva i lokalnih vlasti na probleme s kojima se svakodnevno suočavaju. Višedecenijsko neadekvatno pristupanje problemu ugrožavanja geografske sredine usled rudarskih aktivnosti uslovalo je to da stanovnici Krivelja danas strahuju za svoju bezbednost, zdravlje i osećaju se ugroženo na svom vekovnom ognjištu. Oko jednog se svi slažu – kolektivno preseljenje vide kao moguće rešenje i niko ne želi da proda zemljište kineskoj kompaniji po cenama koje su daleko ispod tržišnih vrednosti (Vreme, 2024).

Glavna ograničenja i izazovi sa kojim se suočava stanovništvo u pogledu preseljenja jesu:

- neprecizna zakonska rešenja o preseljenju domaćinstava iz zona rudarskih aktivnosti, nedefinisana zakonska rešenja u pogledu obaveza korisnika eksproprijacije u odnosu na prava lokalnog stanovništva i vrednosti zajedničkih fondova naselja;
- nedostatak odgovarajuće institucije lokalne samouprave koja bi objedinila poslove u vezi sa eksproprijacijom, preseljenjem, informisanjem stanovništva o njegovim pravima, modalitetima i rokovima preseljenja;
- neizvesna ekonomska situacija koja takođe ne ide u prilog bržem preseljenju pod adekvatnim uslovima (PPOB, 2014).

Lokalnom stanovništvu je važno da se donese pravni akt koji bi sadržao garanciju da će eksproprijacija zemljišta biti izvršena po prihvatljivim uslovima i da će uslediti kolektivno preseljenje, uz pravno obavezujuća i planska dokumenta koja će omogućiti izgradnju nove ruralne infrastrukture i procenu imovine po aktuelnim tržišnim cenama (Vreme, 2024). Kako

se procesi relokacije stanovništva i naselja ne bi posmatrali isključivo kroz prizmu nužnosti eksploatacije rude bakra, potrebno je da se podstakne učešće lokalnog stanovništva u procesima donošenja odluka. Aktivno uključivanje lokalnog stanovništva može doprineti boljem prihvatanju i lakšoj adaptaciji na preseljenje, ublažavajući potencijalne socio-ekonomske disparitete. Veliki broj domaćinstava sa nestrpljenjem iščekuje preseljenje iz Krivelja. Na rubu su živaca, energije, volje i vere. Nažalost, niko im ne garantuje da će lokacija preseljenja u pogledu prostorne izgrađenosti i mogućnosti zadovoljenja potreba odgovarati onome što napuštaju. Činjenica je da je Bor sinonim za bakar u Srbiji, ali ulaganjima u delatnosti poput poljoprivrede i turizma, ponovo bi se uspostavila ekonomska ravnoteža u ovom delu zemlje. Stanovništvo bi imalo druge izvore prihoda, a rudarski magnat ne bi mogao da prekraja naseobinski pejzaž borske opštine. Da bi se to ostvarilo, potrebno je usmeriti ulaganja u poboljšanje saobraćajne i tehničke infrastrukture. Dalji naponi nadležnih institucija treba da budu usmereni na dugoročne socio-ekonomske efekte preseljavanja, kao i istraživanje inovativnih pristupa za jačanje otpornosti i prilagodljivosti zajednica na uticaj rudarskih aktivnosti. Konačno, slučaj Krivelja služi kao podsetnik da etički i principi održivosti treba da predstavljaju osnovu za formulisanje politika i praksi usmerenih na ravnotežu između ekonomskog razvoja, društvenih odgovornosti i zaštite životne sredine.

LITERATURA

- Downing, T. E. (2002). *Avoiding new poverty: Mining-induced displacement and resettlement* (Vol. 52). London: International Institute for Environment and Development.
- Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije. (2023). *Plan detaljne regulacije za formiranje stambenih naselja na potošu "Trujanov potok": Elaborat – konceptualni materijal za rani javni uvid*. Beograd/Bor.
- Nekada rodne njive u Boru postale su pustoš a vredni ratari po nuždi rudari. (1939, jul 3). Politika. Broj 11165. URN: NB: RS
- Otrovni dim i voda iz Borskog rudnika uništavaju na trideset kilometara unaokolo plodne njive, pašnjake, voće i svu imovinu nekada bogatih seljaka. (1939, jul 5). Politika. Broj 11167. URN: NB: RS
- Otrovni gasovi iz Borskog rudnika uništili plodna polja i zatrovali vode. (1935, maj 19). Politika, broj 9696, str. 5. URN: NB: RS.
- Privredno društvo za bezbednost na radu, projektovanje i inženjering. (2018). *Studija o proceni uticaja na životnu sredinu: Projekat "Proširenje flotacijskog jaložišta Veliki Krivelj na Nulto polje"*. MD Institut. <https://www.mdinstitut.co.rs>
- Republički zavod za statistiku Srbije. (2014). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. godine. Knjiga 20: Uporedni pregled broja stanovnika u periodu od 1948. do 2011. godine*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku. (2023). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011. godine. Knjiga 2: Starost i pol*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Stamenković, S. Đ. (Urednik). (2001). *Geografska enciklopedija naselja Srbije: A-Đ*. I, Tom 1. Univerzitet u Beogradu. Geografski fakultet.
- Stanić, T. (27. mart 2024). *Na licu mesta: Krivelj - Selo pod opsadom Zidina*. Vreme. Preuzeto 4. juna 2024. godine sa <https://vreme.com/vreme/selo-pod-opsadom-zidina/>
- Stojčić, M., & Stojmenović, D. (2023). Bor – zaboravljena povest radničkih borbi: društveno-ekonomska transformacija u Boru tokom devedesetih godina XX veka. *Beležnica: Časopis za bibliotekarstvo, književnost i kulturu*, 24(44), strana. Narodna biblioteka Bor.
- Stojmenović, D. (2024). Krivelj – o selu i seljenju. Digitalni Zavičaj. Preuzeto sa <http://www.digitalnizavicaj.org.rs/krivelj/>
- Terminski, B. (2013). *Mining-Induced Displacement and Resettlement: Social Problem and Human Rights Issue (A Global Perspective)*. SSRN.